

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Economie als dienst aan het goede leven

Economie is een vorm van cultuur en een poging het goede leven te dienen en mede gestalte te geven. Als de economie in dienst staat van het goede leven, dan is de vraag naar de mate waarin zij het mogelijk maakt om zorg te bieden aan mensen die dat nodig hebben, een centraal criterium in de beoordeling van de economie. De conclusie kan dan alleen maar zijn dat onze economie niet goed in elkaar zit en ons gevangenhoudt in een systeem dat het leven niet dient en in een onstuitbare drang naar consumptie. De vraag is hoe te bouwen aan een economie die ons feitelijk wereldwijde huishouden dient, en de leden van dit huishouden helpt tot bloei te komen en elkaar tot bloei te brengen.

door Erik Borgman & Thijs Caspers

Borgman is lekendominicaan en hoogleraar Publieke theologie en hij bekleedt de Cobbenhagen Chair aan Tilburg University. Caspers is lekendominicaan en werkzaam bij VKMO-Katholiek Netwerk als beleids- en identiteitsmedewerker.

HET GOEDE LEVEN EN DE ECONOMIE: hoe verhouden deze twee zich eigenlijk tot elkaar? Soms lijkt het wel alsof een bloeiende economie gezien wordt als synoniem met het goede leven. Er wordt gedaan alsof de zon van het geluk vanzelf door de wolken breekt wanneer Nederland zonder moeite onder de magische drie procent begrotingstekort blijft, wanneer de huizenmarkt zich herstelt, de banken in rustiger vaarwater komen en het consumentenvertrouwen zich herstelt. Tegelijkertijd heerst er binnen het zogenoemde Rijnlandse model dat in onze streken vanouds dominant is, wantrouwen ten opzichte van de economie. De economische krachten moeten geen vrij spel hebben, zo is de gedachte. Die moeten in toom wor-

den gehouden door een cultuur die ons winstbejag inperkt en mensen meer maakt dan producenten en consumenten, meer dan hoe ze binnen het economische verkeer verschijnen. Dit leidt tot een ambivalente houding ten aanzien van de economie. Krijgt zij te veel ruimte, dan vernietigt de economie de cultuur of tast haar minstens aan. Krijgt zij echter te weinig ruimte, dan blijven wij steken in schaarste en gebrek. En de conclusie is dan als vanzelf dat we de gulden middenweg moeten aanhouden.

Er is echter ook een andere visie mogelijk. In zijn boek *De economie van goed en kwaad* herinnert de Tsjechische econoom Tomáš Sedláček aan de lang vergeten waarheid dat economie zelf een vorm van cultuur is en een poging het goede leven te dienen en mede vorm te geven.¹ Vanouds werd – aldus Sedláček – economie gezien als cultuur die ervoor zorgt dat het kwaad van de altijd dreigende schaarste wordt bestreden en zo mede tot doel heeft het leven goed te maken. Iedereen met enige kennis van de geschiedenis van het economisch denken wist natuurlijk al dat Adam Smith (1723-1790), voordat hij in 1776 het boek publiceerde dat geldt als het begin van de vakeconomie, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, zich had gemanifesteerd als moraalfilosoof of -theoloog toen in 1759 zijn *The Theory of Moral Sentiments* het licht zag. Hierin komt het economisch verkeer in beeld als gestalte van onderlinge zorg en blijken arbeid en handel manieren te zijn waarop mensen in de moderne samenleving invulling geven aan hun verantwoordelijkheid voor elkaar.² In *The Wealth of Nations* werkt Smith dit vervolgens verder uit. Sedláček maakt duidelijk dat deze visie heel oude wortels heeft. Hij laat de economische interesse van klassieke godsdienstige teksten zien en maakt duidelijk dat elke economische benadering verbonden is met een specifieke visie op goed leven.

Hiermee roept Sedláček een inzicht in herinnering uit de traditie van het katholiek sociaal denken – waar hij ook expliciet op ingaat. In ons land verdedigde Martinus Cobbenhagen (1893-1954), de geestelijk vader van wat nu Tilburg University is maar in 1927 begon als de Rooms-Katholieke Handelshoogeschool, al dat de economie geen exacte wetenschap, maar een maatschappijwetenschap is. Dit betekende in zijn ogen dat de beoefening van deze wetenschap niet neutraal kon zijn, maar verbonden was met een bepaalde visie op goed leven.³

In dit artikel over de verhouding tussen goed leven en economie richten wij ons in eerste instantie op het denken van degene aan wie het katholiek sociaal denken in hoge mate schatplichtig is, Thomas van Aquino (1225-1274).

DEELNEMEN AAN GODS GOEDHEID

De Amerikaanse dominicaan, econoom en theoloog Albino Barrera laat de eigenheid van de benadering van Thomas zien door diens visie op de

betekenis van de heersende schaarste aan middelen om te leven, te contrasteren met die van de moderne economie.⁴ Schaarste en gebrek, zo stelt econoom en anglicaans predikant Thomas Malthus (1766-1834), zijn de manieren waarop God de menselijke drift beperkt om ongebreideld te groeien en een ongeordend leven te gaan leiden. De noodzakelijke strijd tegen de schaarste om te overleven maakt mensen nederig en disciplineert hun gedrag. De aarde staat in Malthus' visie vijandig tegenover de mens, en de noodzakelijke middelen van bestaan laten zich slechts met moeite veroveren, volgens het vonnis dat God over Adam uitsprak na de zondeval:

de grond [zal] vervloekt zijn omwille van jou. Zwoegend zal je van hem eten, alle dagen van je leven. [...] In het zweet zal je werken voor je brood, tot je terugkeert naar de grond, waaruit je bent genomen: je bent stof en tot stof keer je terug (Genesis 3: 17 en 19).

Daarom is het menselijk leven een harde strijd ter verovering van de schaarse beschikbare middelen: strijd van mensen met de aarde en strijd van mensen met elkaar. Zonder dat zij de religieuze visie die hier bij Malthus achter zat overnemen, is dit nog altijd het beeld van het leven van de moderne economie.⁵

Thomas van Aquino echter, zo maakt Barrera duidelijk, ziet de stofwisseling met de natuur niet primair als een strijd tegen de natuur. Er is weliswaar schaarste en zeker niet zomaar overvloed aan voedsel en drank, aan beschutting en warmte. Dit is echter voor de kerkleeraren niet allereerst een straf voor eerdere fouten of een manier om mensen in het gareel te houden. Het is een aanleiding en aansporing voor ons mensen om met elkaar samen te werken in het vinden en creëren van wat we nodig hebben en zo te bevestigen dat wij beeld van God zijn. Het gaat er volgens Thomas van Aquino daarom ook niet om dat we, als we eenmaal voor onszelf succesvol de strijd tegen de schaarste hebben gevoerd, wij vervolgens iets voor anderen over moeten hebben en niet alleen ons eigen belang moeten dienen. Voor Thomas is en blijft de wereld waarin wij leven een gave van God die ons het leven gunt en heeft God in deze wereld zijn sporen achtergelaten. Dit wordt onder meer zichtbaar in het feit dat voortdurend gaven worden uitgewisseld. In het bijzonder mensen zijn er – als speciaal beeld van God – volgens Thomas van nature op gericht elkaar gelukkig te maken. Het delen van geluk is voor mensen het vermenigvuldigen van geluk.

Hier verschilt Thomas' visie op de mens dus fundamenteel van de visie die in de moderne tijd dominant is geworden. Volgens het dominante moderne denken is, met Thomas Hobbes (1588-1679), de oorlog van allen tegen allen de natuurlijke situatie. Om deze situatie te doorbreken hebben wij

de wetten van een sterke staat nodig die aan de altijd dreigende en doorbrekende chaos orde oplegt, en een situatie van gebrek die voorkomt dat wij naar onze willekeur zouden kunnen leven. In de visie van Thomas van Aquino echter zijn mensen geroepen elkaar tot bloei te brengen en komen wij tot bloei niet door op ons eentje te kunnen doen wat we willen, maar door elkaar te doen leven en te doen bloeien. Zo participeren wij aan Gods goedheid en helpen wij elkaar om vollediger te participeren in Gods goedheid, en aldus meer mens te worden.

ECONOMIE IN DIENST VAN GOED LEVEN

Deelnemen aan Gods goedheid en het bevorderen van de deelname van anderen aan Gods goedheid, hiertoe is volgens Thomas van Aquino de mens geroepen. Het economische leven is een van de manieren om deze roeping te vervullen. De arbeidsdeling van de moderne samenleving – waardoor geen van ons nog *selfsupporting* is, maar ieder van ons iets doet wat anderen nodig hebben opdat wij van anderen wat we nodig hebben om te leven kunnen betrekken, brengt bij uitstek aan het licht wat altijd al waar was: dat mensen op elkaar zijn aangewezen om een goed en gelukkig leven te kunnen leiden. Geluk is in dit licht geen individuele prestatie, geen project dat individueel tot stand kan worden gebracht. Van hieruit gezien is, zo zou men kunnen zeggen, de economie het domein waar mensen vorm geven aan wat het is om het goede te doen voor elkaar en

Economie is geen voorwaarde voor het goede leven, maar een manier om het goede leven te realiseren

zo voor zichzelf. Economie is geen voorwaarde voor het goede leven – ieder moet eerst voldoende hebben voor zichzelf om in redelijkheid gevraagd te kunnen worden vanuit overvloed te delen met anderen – maar een manier om het goede leven te realiseren. Dit goede leven

is de situatie waarin mensen in wat zij zijn en doen, elkaars welbevinden voor ogen hebben en bevorderen, waarin mensen zorgen en waarin er voor mensen wordt gezorgd.

Dit nu is de achtergrond van hetgeen in de traditie van katholiek sociaal denken fundamenteel is, maar steeds opnieuw uit het zicht dreigt te raken – zelfs bij mensen die het katholiek sociaal denken willen uitdragen. Het goede leven wordt volgens het katholiek sociaal denken niet in de wereld geïmplementeerd via het realiseren van bepaalde waarden, zoals bijvoorbeeld rechtvaardigheid en zorgzaamheid. Het gaat erom te zien dat deze waarden al onder ons aanwezig zijn en van centrale betekenis blijken

te zijn in onze onderlinge omgang – zowel waar ze geëerd als waar ze geschonden worden. Wij *moeten* niet sociaal zijn, of socialer worden. Wij *zijn* sociaal en scheppen zo relaties met elkaar waarvan wij blijken te leven en die ons van elkaar laten leven, of die dit leven verzwaren of bemoeilijken. Een samenleving waar mensen geen oog zouden hebben voor anderen, houdt als samenleving snel op te bestaan. Een economie die zich er niet op de een of andere manier op richt het leven beter te maken, stokt, omdat mensen ophouden elkaars producten af te nemen.⁶ Op deze manier toont een economische crisis bij uitstek dat de economie ‘eigenlijk’ een manier is om elkaar het leven te gunnen en te geven, en zo en langs die weg ons eigen leven op te bouwen. Economie is intrinsiek gericht op goed leven in wederzijdse afhankelijkheid en waardering.⁷

De gezondheidszorg moet niet *naast* dat ze geld verdient *ook nog* zorg leveren. Zij moet inzien dat zij geld verdient *door* zorg te leveren en daar de conclusie uit trekken dat zij dit geld verdient *teneinde* zorg te kunnen leveren. En dus nooit andersom! Het eigenlijke en intrinsieke doel, zorg, mag nooit ondergeschikt worden gemaakt aan het bijkomstige doel, geld verdienen – om het met Aristoteles te zeggen. Want geld is volgens Aristoteles – en Thomas van Aquino staat in deze zelfde lijn – van nature onvruchtbaar.

HET HUISHOUDEN VAN DE SCHEPPING

Wie kijkt in de spiegel die Thomas van Aquino ons voorhoudt, ziet direct hoe vreemd wij op dit moment de economische crisis aanpakken. Als mensen geen producten en diensten meer kopen, concluderen wij niet dat er klaarblijkelijk een zekere mate van verzadiging is ingetreden. In plaats van stagnatie te zien als een kans om de economie weer in dienst te stellen van het goede leven van de hele mens, van alle mensen en van de andere schepselen, blijven we vasthouden aan het idee dat de economie goed draait als er consumentenvertrouwen is. Maar we weten dat de drang naar consumptie ons gevangen houdt in een economie die niet gebaseerd is op duurzame verhoudingen van geven en ontvangen, maar afhankelijk is van de uitbuiting van mensen en grondstoffen. Klaarblijkelijk meten we de vraag of de economie goed is, niet aan de vraag of zij het goede leven dient en allen op rechtvaardige wijze in dit leven laat delen. In plaats daarvan beschouwen wij op het niveau van het economisch beleid het leven goed wanneer het volgens het gebruikelijke rekenmodel onze economie dient.

In het licht van het denken van Thomas van Aquino kan dit alleen gezien worden als aberratie. Dezelfde aberratie wordt zichtbaar als wij debatteren over de vraag of het zorgen voor mensen die zorg nodig hebben onze economie niet gaat bedreigen. Als de economie in dienst staat van het goede

leven, dan is – andersom! – de vraag naar de mate waarin zij het mogelijk maakt zorg te bieden aan mensen die het nodig hebben, een centraal criterium in de beoordeling van de economie. De conclusie kan dan alleen maar zijn dat we klaarblijkelijk op een manier naar onze economie zijn gaan kijken die het maakt tot een systeem dat het leven niet dient, maar het levensnoodzakelijke zelfs kan bedreigen. De opdracht kan alleen maar zijn om anders te leren kijken en de economie opnieuw te beschouwen als intrinsiek gericht op goed leven.⁸

Het leven van mensen, dieren en dingen is een netwerk van onderlinge betrokkenheid, die op onvolmaakte wijze Gods zorgzame liefde weerspiegelt. Mensen hebben in het licht hiervan niet alleen verantwoordelijkheid voor het lot van elkaar, maar ook voor dat van de schepselen die minder expliciet en zelfbewust de gerichtheid op Gods goedheid belichamen. Alles weerspiegelt voor zover het goed is volgens Thomas Gods goedheid, ook de dieren, de planten en de dingen. Alle schepselen hebben daarom intrinsieke waarde en maken in Thomas' visie deel uit van het huishouden van de schepping waar wij mensen zorg voor hebben. Thomas rekt de visie op het goede leven ver op. In de goede gemeenschap die de drager is van het gemeenschappelijk goede (*bonum commune*) staat niet uitsluitend het menselijk belang centraal, maar de schepping als totaliteit waarbinnen mensen tot bloei kunnen komen en waarvoor ze daarom verantwoordelijkheid dragen.

In zijn belangrijke verzameling teksten over *Geloven in de publieke ruimte* wijst de voormalige aartsbisschop van Canterbury en primaat van de anglicaanse kerk Rowan Williams nog eens op het bekende feit dat economie oorspronkelijk niets anders betekent dan het beheer van het huishouden. Hij stelt vast dat naar christelijke visie dit huishouden uiteindelijk wordt

De economie bestaat niet uit een aantal wetmatigheden, maar ontstaat steeds opnieuw uit de vraag hoe tegemoet kan worden gekomen aan de behoefte van de gemeenschap

samengehouden door zorgzame liefde en dat deze steeds weer elke grens doorbreekt. Juist degenen die buiten de gemeenschap dreigen te vallen, dwingen ons er opnieuw toe te beseffen wat het eigenlijk is om werkelijk gemeenschap te zijn en van hieruit uitsluiting te overwinnen.⁹ De economie kan zichzelf niet poneren als een aantal onveranderlijke wetmatigheden, maar ontstaat

steeds opnieuw uit de vraag hoe tegemoet kan worden gekomen aan deze concrete behoefte, hoe die specifieke nood kan worden gelenigd, hoe deze bedreigende schaarste kan worden overwonnen. De vraag is niet welk

huishouden ons economisch systeem aankan. De vraag is hoe ons feitelijk wereldwijde huishouden opnieuw in beeld te krijgen en van daaruit vorm te geven aan economische verbanden die dit huishouden dienen en ondersteunen, en de leden van dit huishouden helpen tot bloei te komen en elkaar tot bloei te brengen.

Noten

- 1 Tomáš Sedláček, *De economie van goed en kwaad. Zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street*. Schiedam: Scriptum, 2012.
- 2 Smith sprak veelbetekenend niet over 'economische groei', maar over 'de verbetering van de economische toestand'; vgl. Robert en Edward Skidelsky, *Hoeveel is genoeg? Geld en het verlangen naar een goed leven*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2013, p. 78.
- 3 Tilburg University haalt sinds het uitbreken van de huidige economische crisis de erfenis van Cobbenhagen weer naar voren; vgl. Erik Borgman, *Met het oog op goed leven. Cobbenhagen en onze universitaire cultuur*. Tilburg: Tilburg University, 2011.
- 4 Voor het volgende, zie Albino Barrera, *God and the evil of scarcity. Moral foundations of economic agency*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2005.
- 5 Zoals bekend meende Malthus dat de aarde en haar natuurlijke hulpbronnen ook maar een beperkte hoeveelheid mensen konden onderhouden en is het van belang dat het aantal mensen niet te groot wordt; vgl. zijn *An Essay on the*

Principle of Population (1798).

- 6 Vgl. voor de visie op de mens in het katholiek sociaal denken Albino Barrera, 'Contrast with normative mainstream economic thought', in: idem, *Modern Catholic Social Documents and Political Economy*. Washington: Georgetown University Press, 2001, pp. 117-173.
- 7 Vgl. Erik Borgman, 'In God We Trust. De economische crisis als voorbeeld', in: idem, *Overlopen naar de barbaren. Het publiek belang van religie en christendom*. Kampen: Klement, 2009, pp. 131-152. Zie ook Jan Prij, 'Ondernemen, een geloofszaak!', in: Sophie van Bijsterveld en Richard Steenvoorde (red.), *200 jaar Koninkrijk. Religie, staat en samenleving*. Oosterwijk: Wolf Legal Publishers, 2013, pp. 181-208.
- 8 Vgl. paus Franciscus, apostolische exhortatie *Evangelii Gaudium* (24 november 2013), no. 52-58.
- 9 Rowan Williams, 'Geloof en economie. Twee gescheiden werelden?', in: idem, *Geloven in de publieke ruimte*. Vught: Skandalon, 2013, pp. 285-294. (Origineel: Rowan Williams, 'Theology and economics. Two different worlds?', in: idem, *Faith in the public square*. Londen: Bloomsbury, 2012, pp. 225-234.)